

НЕДІЙСНІСТЬ ЗАПОВІТУ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

М. ДЯКОВИЧ
*доктор юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)*

П. КАБЛАК
*кандидат юридичних наук,
голова Апеляційного суду Львівської області*

Інститут спадкування у цілому слугує охороні прав приватної власності громадян. Разом із тим він покликаний сприяти зміцненню сім'ї, оскільки закон відносить до числа спадкоємців осіб, які пов'язані зі спадкодавцем кровним спорідненням, відносинами подружжя, усиновлення; охороняє права непрацездатних членів сім'ї [1, 12].

Проблемам спадкового права присвячені численні дослідження науковців: М. Агаркова, С. Алексеєва, С. Братуся, К. Граве, В. Грибанова, О. Дзери, Ю. Заїки, І. Жилінкової, О. Іоффе, В. Коссака, Н. Кузнецової, Р. Майданика, Є. Рябоконя, С. Фурси,

Є. Фурси, Р. Халфіної, Я. Шевченко, К. Ярошенко та ін.

Як зазначає Г. Черемних, правова держава, забезпечуючи захист права спадкування, повинна ставити перед собою завдання, з одного боку, не обмежувати свободу приватного інтересу, а з другого — забезпечувати публічний інтерес шляхом створення умов для надання суб'єктивним правам потрібної стійкості, стабільності, офіційного визнання, захисту від порушень прав, які виникають і змінюються [2, 354].

Конституція України [3], Цивільний кодекс України (далі — ЦК України) [4] передбачають основні принципи

© М. Дякович, П. Каблак, 2017

цивільного законодавства, серед яких закріплено неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених ч. 4 ст. 41 Конституції України та ч. 2 ст. 3 ЦК України.

Принцип гарантування спадкових прав означає, що кожна особа має право самостійно і з власної волі розпорядитися належним їй майном на випадок своєї смерті. Чинне законодавство (цивільне і спадкове) містить правові норми, які зорієнтовані на охорону і захист суб'єктивного права через забезпечення його виконання, сприяння у реалізації права або свободи суб'єкта без звернення у судові органи. Такий захист може бути здійснений шляхом вчинення нотаріальних дій нотаріусами. Зокрема, нотаріальна діяльність на сьогодні є основною формою захисту спадкових прав. Нотаріуси у цьому разі виступають суб'єктами охорони і захисту права спадкування не лише в аспекті забезпечення можливості реалізації права особи заповісти майно, а й реально забезпечують права спадкоємців на отримання спадкового майна.

Метою нашого дослідження є визначення цивільно-правових аспектів визнання заповітів недійсними, застосування до них як загальних підстав визнання правочинів недійсними, так і спеціальних норм щодо визнання недійсними заповітів, огляд судової практики та вироблення певних пропозицій щодо вдосконалення законодавства в напрямі посилення охорони і захисту прав та інтересів осіб при спадкуванні за заповітом.

Спадкування за заповітом є одним із видів спадкування (ст. 1217 ЦК України). Таке спадкування базується на волі спадкодавця як щодо спадкового майна, так і осіб, до яких має перейти право на це майно.

Заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. Зазвичай заповіт складається однією особою. Однак ЦК України не забороняє скласти спільний заповіт подружжю (ст. 1243). Тому за своєю правовою природою заповіт є одностороннім правочином — дією однієї сторони, яка може бути представлена однією або кількома особами (ч. 3 ст. 202 ЦК України).

Свобода заповіту полягає в тому, що особа має широкі права щодо визначення юридичної долі належного їй майна на випадок своєї смерті. Відповідно, свобода заповіту реалізується через право особи визначати зміст заповіту, коло спадкоємців та обсяг спадщини, скасувати чи змінити заповіт тощо.

При спадкуванні закон віддає перевагу спадкуванню за заповітом, оскільки у заповіті є виражена воля спадкодавця. Тому спадкування за законом виникає лише у разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини.

Воля заповідача щодо розпорядження своїм майном обмежується лише в окремих випадках для захисту прав дітей та непрацездатних осіб, які входять до кола найближчих спадкоємців за законом (обов'язкова частка).

Як і будь-який інший правочин, заповіт має на меті настання певних юридичних наслідків — передачу прав та обов'язків спадкодавця іншій особі — спадкоємцю.

Недійсність же заповіту означає відсутність настання цих правових наслідків, що впливають з особистого розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті.

У ЦК України вперше визначаються два види недійсних правочинів (ст. 215):

1) нікчемний правочин (його недійсність встановлена законом);

2) оспорюваний правочин (його недійсність прямо не встановлена законом, але може бути визнана судом у випадку, якщо одна зі сторін або інша заінтересована особа заперечує дійсність правочину на підставах, встановлених законом).

Загальні норми щодо недійсності правочинів застосовуються і до заповітів. Разом із тим ЦК України спеціально встановлює норму, яка уточнює загальні положення і визначає особливості недійсних заповітів. Так, у ст. 1257 визначені два види недійсних заповітів:

1) нікчемний заповіт — складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення;

2) оспорюваний заповіт — який суд визнає недійсним за позовом заінтересованої особи, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі.

Відповідно до ч. 2 ст. 215, ч. 1 ст. 1257 ЦК України нікчемний заповіт — це правочин, недійсність якого прямо встановлена законом. Це означає, що визнання такого заповіту недійсним судом не вимагається. Вважається, що при укладенні такого заповіту порушення закону є настільки суттєвими та формально визначеними, що навіть при відсутності судового рішення про визнання заповіту недійсним, він не тягне за собою жодних правових наслідків.

У частині 2 ст. 1242 ЦК України зазначається, що умова, визначена у заповіті, є нікчемною, якщо вона суперечить закону або моральним

засадам суспільства. Цей вислів законодавця можна вважати не зовсім точним, адже нікчемність може стосуватися не умови заповіту, а заповіту як правочину (повністю або в частині).

Обов'язок перевіряти відповідність закону розпоряджень, що містяться у заповіті, покладається на нотаріусів як при посвідченні заповіту, так і під час його реалізації та виконання. Якщо визначена у заповіті умова суперечить закону або моральним засадам суспільства, то такий заповіт не може бути виконаний і нотаріус не видасть спадкоємцям свідоцтво на спадщину з такою умовою.

У частині 1 ст. 1257 ЦК України вказано, що нікчемним є заповіт, складений:

- 1) особою, яка не мала на це права;
- 2) з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення.

Таким чином, законодавець спершу акцентує увагу на неналежному суб'єктному складі правочину. У пунктах 17 і 18 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» (далі — Постанова) [5] вказано, що заповіт, складений особою, яка не мала на це права, означає, що заповіт було складено недієздатною, малолітньою, неповнолітньою особою (крім осіб, які в установленому порядку набули повну цивільну дієздатність), особою з обмеженою цивільною дієздатністю або представником від імені заповідача.

На підставі ст. 215 ЦК України визнання нікчемним такого заповіту судом не вимагається. Однак при наявності спору вимога про встановлення нікчемності заповіту підлягає розгляду судом.

Так, 20 січня 2015 р. колегія суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Львівської області

розглянула цивільну справу [6] за апеляційною скаргою на рішення Франківського районного суду м. Львова від 9 липня 2014 р. у справі про визнання заповіту недійсним.

Позивач за цією цивільною справою вважав, що заповіт, посвідчений приватним нотаріусом Львівського міського нотаріального округу 25 березня 2010 р., було вчинено та посвідчено з порушенням норм цивільного законодавства та Закону України «Про нотаріат» (далі — Закон) [7] без перевірки психічного стану заповідачки і стверджував, що в момент складення цього заповіту остання не усвідомлювала значення своїх дій та не могла керувати ними, а тому такий заповіт не відповідав дійсній волі заповідачки, оскільки вона була важкохворою людиною, у віці 85 років та перенесла два інсульти. Рішенням Франківського районного суду м. Львова від 9 липня 2014 р. позов було задоволено і визнано вказаний заповіт недійсним.

Апелянт стверджував, що позивачем не було подано жодного доказу, який би свідчив про можливість застосування до оспорюваного заповіту положень щодо недійсності правочину. Крім того, він зазначав, що проведена експертиза є неповною і просив призначити повторну посмертну судово-психіатричну експертизу, скасувати рішення суду й ухвалити нове, яким відмовити у задоволенні позовних вимог.

З матеріалів справи вбачається, що суд першої інстанції з достатньою повнотою та всебічно дослідив надані сторонами докази, правильно встановив фактичні обставини справи, спірні правовідносини, а також правильно застосував матеріальне і процесуальне право при вирішенні позову.

Згідно з ч. 3 ст. 203 ЦК України волевиявлення учасника правочину

має бути вільним та відповідати його внутрішній волі. Підставою недійсності правочину відповідно до ч. 1 ст. 215 ЦК України є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами 1–3, 5–6 ст. 203 ЦК України. Відповідно до ч. 3 ст. 215 ЦК України, якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна зі сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним.

Згідно з ст. 225 ЦК України правочин, який дієздатна фізична особа вчинила у момент, коли вона не усвідомлювала значення своїх дій та/або не могла керувати ними, може бути визнаний судом недійсним за позовом цієї особи, а в разі її смерті — за позовом інших осіб, чий цивільні права або інтереси порушені. Відповідно до ст. 1257 ЦК України заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним. За позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі.

З матеріалів справи вбачається, що судом першої інстанції було досліджено всі представлені позивачем докази, а саме: амбулаторні картки заповідачки, отримані пояснення нотаріуса, проведена посмертна судова психолого-психіатрична експертиза експертами Львівської обласної психіатричної лікарні (комплексна).

Відповідно до акта № 598 від 13 вересня 2013 р. за результатами проведеної експертизи комісія експертів дійшла висновку, що на момент вчинення заповіту 25 березня 2010 р. заповідачка страждала стійким розла-

дом психічної діяльності у формі судинної, мультиінфарктної деменції та за своїм психічним станом не могла усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

Таким чином, Апеляційний суд скаргу відхилив, а рішення Франківського районного суду м. Львова від 9 липня 2014 р. залишив без змін.

Цей приклад із судової практики підтверджує, що заповіт, складений особою, яка не мала на це права, є нікчемним, і в разі наявності спору вимога про встановлення нікчемності заповіту розглядається судом.

Як висновок щодо цієї підстави нікчемності заповіту необхідно зазначити, що норма ст. 44 Закону вимагає удосконалення. Зокрема, положення щодо обов'язку нотаріуса у разі наявності сумнівів щодо обсягу цивільної дієздатності фізичної особи звернутися до органу опіки та піклування за місцем її проживання для встановлення факту відсутності опіки або піклування над такою фізичною особою.

Так, у коментованій вище справі зазначено, що з пояснень приватного нотаріуса, який посвідчував оспорюваний заповіт, виходить, що всупереч п. 39 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (ця норма відповідала ст. 44 Закону), він не звертався до органу опіки і піклування з метою встановлення факту наявності опіки або піклування над особою, яка складала заповіт. Однак, як було зазначено в Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України та у Законі, цей обов'язок у нотаріуса виникає лише у випадку, якщо у нього з'являється сумнів щодо обсягу дієздатності учасників правочину. І тут виникає зустрічне запитання: а якщо у нотаріуса на момент посвідчення заповіту не виникло жодного сумніву щодо обсягу

цивільної дієздатності заповідача? Вважати невиконання нотаріусом зазначеного вище обов'язку як імперативну норму чи диспозитивну? Суд, на наше переконання, долучив це як доказ того, що нотаріус не виконав свого обов'язку і не перевіряв дієздатності заповідача. Отже, вважаємо за необхідне внести зміни до норми ст. 44 Закону та вилучити обов'язок нотаріуса щодо звернення до органу опіки та піклування для встановлення факту відсутності над особою опіки або піклування.

Свої особливості має суб'єктний склад недійсного заповіту подружжя (ст. 1243 ЦК України). Розірвання шлюбу припиняє статус подружжя, а недійсність шлюбу (визнання шлюбу недійсним) анулює статус подружжя. Відповідно, розірвання шлюбу чи визнання його недійсним після складення заповіту подружжя позбавляє цей заповіт юридичного значення. У цьому випадку спадкування відбувається на загальних підставах, як це вказано у п. 18 Постанови.

Другою підставою нікчемності заповіту є порушення вимог щодо його форми та посвідчення. Загальні вимоги до форми заповіту встановлені ст. 1247 ЦК України. До них відносяться: письмова форма, нотаріальне посвідчення або посвідчення особами, уповноваженими на це законом (статті 1251 і 1252 ЦК України); зазначення у заповіті місця та часу його складання; підписання заповіту заповідачем (лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 травня 2013 р. № 24-753/0/4-13 «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування») [8].

Відповідно до ч. 4 ст. 207 ЦК України, якщо заповідач не може підписати заповіт внаслідок хвороби

або фізичної вади, за його дорученням і в його присутності дозволяється підписати заповіт іншою особою. Підпис цієї особи засвідчується нотаріусом або посадовою особою, яка має право на здійснення нотаріальних дій. Разом із тим нотаріус зобов'язаний зазначити у тексті заповіту причини, які зумовили необхідність підписання заповіту третьою особою. Недотримання цих вимог є підставою для визнання заповіту недійсним.

До заповітів, посвідчених посадовими, службовими особами, застосовуються положення ст. 1247 ЦК України. Такі заповіти прирівнюються до заповітів, посвідчених нотаріально. Порядок їх посвідчення визначений постановою Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 р. № 419 «Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених» [9].

Відповідно до ст. 37 Закону у сільських населених пунктах уповноважені на це посадові особи органу місцевого самоврядування посвідчують заповіти (крім секретних). Посвідчення заповітів посадовими особами органів місцевого самоврядування регламентовано Порядком вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 11 листопада 2011 р. № 3306/5 [10].

Отже, посвідчення заповіту не уповноваженою на те особою, тобто посадовою, службовою особою, яка відповідно до норм статей 1251–1252 ЦК України не уповноважена посвідчувати заповіти, має наслідком нікчемність заповіту (ч. 1 ст. 1257 ЦК України).

Згідно з п. 4 глави 1 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [11] нотаріуси не в праві

здійснювати нотаріальні дії поза межами свого нотаріального округу, окрім випадків, встановлених законом.

Посвідчення заповіту, що здійснюється із порушенням норм ст. 1251 ЦК України, є підставою нікчемності заповіту відповідно до ч. 1 ст. 1257 ЦК України. Однак відсутність у тексті заповіту напису, що він складався та посвідчувався поза приміщенням нотаріальної контори, виконкому місцевої ради, але в межах нотаріального округу, не є істотною умовою для визнання заповіту недійсним, тим більше, якщо судом буде встановлено, що форма заповіту відповідає вимогам ст. 1247 ЦК України і волевиявлення заповідача було вільним.

Так, прикладом цього може бути ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Львівської області у справі № 459/1891/14 [12], яка розглядалася Червоноградським міським судом Львівської області 3 грудня 2014 р.

Позов за цією справою був задоволений і встановлено, що заповіт, складений 11 червня 2006 р. та посвідчений приватним нотаріусом Червоноградського міського нотаріального округу Львівської області, є нікчемним.

Це рішення було оскаржено особою, на користь якої був складений цей заповіт. В апеляційній скарзі він зазначив, що не погоджується з рішенням суду з тих підстав, що суд першої інстанції неправильно тлумачить вимоги ч. 1 ст. 1247 ЦК України, оскільки відповідно до неї для визнання заповіту нікчемним необхідно, щоб не було зазначено одночасно час та місце складання заповіту. Якщо проаналізувати заповіт, який оскаржується, то такий не містить лише часу складання, а місце складання зазначено у правому верхньому кутку бланку, де

вказана адреса, яка визначає робоче місце приватного нотаріуса.

Дослідивши матеріали справи, колегія суддів апеляційну скаргу відхилила та зазначила у своїй ухвалі про таке. Оскільки в оспорюваному заповіті відсутня вказівка, що заповіт складений у нотаріальній конторі приватного нотаріуса із зазначенням адреси такої контори та нотаріального округу, не зазначена година та хвилини складання заповіту, такий заповіт складений із порушенням форми заповіту. Згідно з ч. 1 ст. 1257 ЦК України заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним.

Отже, можемо зазначити, що процедура нотаріального посвідчення заповіту (правочину) також відноситься до форми заповіту. Стаття 1248 ЦК України визначає процедуру посвідчення заповіту, а саме:

- заповіт має бути написаний заповідачем власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів;
- на прохання особи заповіт з її слів власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів може записати нотаріус (у цьому разі заповіт має бути прочитаний заповідачем вголос і підписаний ним);
- заповіт має бути посвідчений при свідках, якщо заповідач через фізичну ваду не може сам прочитати заповіт, а також у випадку посвідчення заповіту іншою посадовою, службовою особою.

Ми вважаємо, що участь свідків при нотаріальному посвідченні заповіту також відноситься до форми заповіту. Про це свідчать положення ч. 2 ст. 1253 ЦК України, якими передбачена обов'язковість участі свідків при посвідченні заповіту, а також положення частин 3–4 цієї ж статті, якими

встановлені вимоги до свідків. Невідповідність свідків вимогам чи взагалі їх відсутність у випадках, визначених законом для обов'язкової їх участі при посвідченні заповіту, тягне негативні наслідки для такого заповіту, а саме визнання його недійсним у судовому порядку.

Якщо розглядати заповіт як правочин, то дійсність правочину забезпечує єдність чотирьох елементів: належного суб'єкта; суб'єктивної сторони (єдність волі і волевиявлення); змісту; форми. Очевидно, що участь свідків при посвідченні заповіту ми можемо віднести лише до форми заповіту.

Таким чином, якщо участь свідків при посвідченні заповіту є обов'язковою, то така участь є необхідним елементом форми заповіту. Ми вважаємо, що це необхідно відобразити у ст. 207 ЦК України як вимоги до письмової форми правочину. Залучення свідків буде слугувати запорукою дійсності правочину і в більшості випадків зможе забезпечити реалізацію останньої волі спадкодавця.

Участь свідків підтверджує факт існування заповіту як правочину, гарантує автентичність заповіту; підписи свідків засвідчують, що заповідач у момент написання заповіту або передачі його нотаріусу розумів значення своїх дій і міг керувати ними, тобто був дієздатний. Крім того, участь свідків підвищує доказову силу нотаріальних актів, що має значення не тільки при розгляді конкретної спадкової справи в суді, а й здатна зменшити можливість виникнення спорів.

Оскільки обов'язкова присутність свідків у встановлених законом випадках та вимоги до осіб, які можуть бути свідками, прямо встановлені законом, то недотримання цієї вимоги є підставою для визнання заповіту недійсним.

Так, рішенням Рахівського районного суду Закарпатської області від 5 липня 2010 р. у справі № 2-11/10 [13] визнано недійсним заповіт М., посвідчений черговим лікарем Рахівської районної лікарні. Як встановлено судом першої інстанції, його посвідчено за відсутності свідків. Оскільки у випадку посвідчення заповіту черговим лікарем лікарні (ч. 1 ст. 1252 ЦК України) присутність двох свідків є обов'язковою, то суд дійшов висновку про наявність підстав для визнання заповіту недійсним як такого, що складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення.

На відміну від нікчемного заповіту, оспорюваним є заповіт, який визнається недійсним за рішенням суду за позовом заінтересованої особи. Такий заповіт не може бути недійсним автоматично, в силу прямої вказівки закону. Він стає таким лише після набрання чинності рішенням суду. При розгляді справ про спадкування нотаріуси не є заінтересованими особами і не повинні залучатися до участі у справі (п. 18 Постанови).

Оскільки заповіт є одностороннім правочином, підставою його недійсності може бути будь-яка підстава недійсності правочину. Такими підставами є недодержання в момент вчинення правочину (заповіту) вимог, які встановлені частинами 1–3, 5–6 ст. 203 ЦК України.

Таким чином, як односторонній правочин, заповіт буде недійсним, якщо його зміст суперечить ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства; особа, яка вчиняє заповіт, немає необхідного обсягу цивільної дієздатності; волевиявлення заповідача не є вільним і не відповідає його внутрішній волі; заповіт не спрямований на реальне настання правових

наслідків, що обумовлені ним; заповіт, що вчиняється батьками (усиновлювачами), суперечить правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

Аналіз судової практики щодо визнання заповітів недійсними показав, що найчастіше звертаються до суду з позовами про складення заповіту особою з вадами волі.

Так, суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі. Зокрема, за позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо він був складений особою під впливом фізичного чи психічного насильства, або особою, яка через стійкий розлад здоров'я не усвідомлювала значення своїх дій та/або не могла керувати ними. Для встановлення такого стану суд, як правило, призначає посмертну судово-психіатричну експертизу (п. 18 Постанови).

Пропонуємо ознайомитися з цивільною справою № 465/2602/13 [14], яка була розглянута Франківським районним судом міста Львова 6 листопада 2014 р. про визнання заповіту, посвідченого 27 травня 2004 р., недійсним як правочину, що вчинений особою, яка в момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та не могла керувати ними.

Цей заповіт, посвідчений державним нотаріусом П'ятої Львівської державної нотаріальної контори, був визнаний недійсним. В обґрунтуванні своїх позовних вимог позивачка вказала, що вважає цей заповіт недійсним, оскільки заповідачка на час його складання була хворою людиною, перенесла інсульт, за нею був потрібен постійний догляд та піклування, вона страждала психічним захворюванням, що позбавило її можливості усвідомлюва-

ти значення своїх дій і керувати ними. Навесні 2004 р. вона зверталася за допомогою до психолога та психіатра Львівської обласної клінічної психіатричної лікарні.

За змістом посмертної комісійної судово-психіатричної експертизи від 29 серпня 2014 р. № 602, заповідачка станом на 27 травня 2004 р. страждала органічним розладом особистості та поведінки внаслідок органічного ураження головного мозку — судинного генезу (дисциркулярна енцефалопатія, перенесені інсульти, гіпертонічна хвороба) у вигляді вираженого психоорганічного синдрому. Враховуючи психічний стан, заповідачка не могла усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

Пленум Верховного Суду України у п. 16 Постанови від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» [15] роз'яснив, що правила ст. 225 ЦК України поширюються на ті випадки, коли фізичну особу не визнано недієздатною, однак у момент вчинення правочину особа перебувала в такому стані, коли вона не могла усвідомлювати значення своїх дій та/або не могла керувати ними (тимчасовий психічний розлад, нервові потрясіння тощо). У цьому випадку для визначення наявності такого стану суд зобов'язаний призначити судово-психологічну експертизу за клопотанням хоча б однієї зі сторін. Що й було зроблено в описаній вище цивільній справі.

Рішення Франківського районного суду міста Львова було оскаржено та 18 травня 2015 р. колегія суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Львівської області залишила його без змін (заповіт був визнаний недійсним).

Відповідно до ч. 1 ст. 216 ЦК України недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. Тому, в разі недійсності заповіту, спадкоємець, який за цим заповітом був позбавлений права на спадкування, одержує право на спадкування за законом на загальних підставах (ч. 4 ст. 1257 ЦК України).

Закон передбачає також ситуації, коли недійсність стосується не правочину в цілому, а лише окремих його частин. Аналогічне правило законодавець встановив і для заповіту. Недійсність окремого розпорядження, що міститься у заповіті, не має наслідком недійсності іншої його частини (ч. 3 ст. 1257 ЦК України).

Також необхідно зазначити, що в законі, окрім такого поняття, як недійсність заповіту (частини заповіту), використовується інше за формою схоже поняття — втрата чинності окремих розпоряджень заповідача.

Так, у ст. 1239 ЦК України зазначено, що у разі смерті відказоодержувача, що сталася до відкриття спадщини, заповідальний відказ втрачає чинність. Це свідчить про те, що ці поняття не є тотожні, а саме: недійсність заповіту означає певний юридичний або фактичний дефект правочину, а втрата чинності заповітом пов'язана із простою зміною обставин, яка унеможливає виконання заповіту.

Як висновок слід зазначити, що найважливіше значення для заповіту як вольової дії особи має рівень свідомості людини під час його складення. Тому закон особливу увагу приділяє вимогам щодо особи заповідача. Так, у ч. 1 ст. 1234 ЦК України сказано, що право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Разом із тим особа, дієздатність якої обмежена, також не може складати

заповіт щодо свого майна, оскільки заповіт за своєю правовою природою передбачає волю виключно однієї особи — заповідача і не може передбачати надання дозволу з боку іншої особи.

Ми пропонуємо для більш ефективної діяльності нотаріусів зі встановлення повної дієздатності осіб, які мають намір скласти заповіт та для зменшення у судах цивільних справ про визнання заповітів недійсними, створити реєстр осіб, визнаних судом недієздатними або обмежено дієздатними.

Зважаючи на важливість інституту спадкування як способу розпорядження та підстави набуття права власності, вважаємо за доцільне доповнити загальні засади цивільного законо-

давства, а саме ст. 3 ЦК України положенням: «Право спадкування гарантується».

Для того щоб повністю використувати потенціал свідків при посвідченні заповітів, необхідно все-таки удосконалити процедуру їх залучення та участі в нотаріальній дії.

Пропонуємо доповнити перелік осіб, які не можуть бути свідками (ч. 4 ст. 1253 ЦК України), особами, які перебувають у службовому підпорядкуванні в нотаріуса або особи, яка посвідчує заповіт. Також пропонуємо поширити умови, які висувуються законодавцем до свідків, на осіб, які підписують правочин за особу, яка у зв'язку з хворобою або фізичною вадою не може підписатися власноруч.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Крылова З.* Новеллы наследственного права в части третьей ГК РФ // Российская юстиция. — 2002. — № 3.
2. *Черемных Г. Г.* Наследственное право России : учеб. — М., 2009.
3. *Конституція України* від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
4. *Цивільний кодекс України* від 16 січня 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
5. *Про судову практику у справах про спадкування* : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 7 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua>.
6. *Справа № 2-3112/11* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
7. *Про нотаріат* : Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
8. *Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування* : лист Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 травня 2013 р. № 24-753/0/4-13 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13>.
9. *Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених* : постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 р. № 419 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/419-94-%D0%BF>.
10. *Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування* : наказ Міністерства юстиції України від 11 листопада 2011 р. № 3306/5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1298-11>.
11. *Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України* : наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.
12. *Справа № 459/1891/14* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
13. *Справа № 2-11/10* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
14. *Справа № 465/2602/13* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
15. *Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними* : постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua>.

REFERENCES

1. Krylova Z. Novelty nasledstvennogo prava v chasti tretey GK RF [Short stories of a succession law regarding the third the Civil Code of the Russian Federation], *Rossiyskaya yustitsiya*, 2002, no. 3.
2. Cheremnykh G. G. Nasledstvennoe pravo Rossii [Succession law of Russia], Moscow, 2009.
3. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR [The constitution of Ukraine of June 28, 1996 № 254k/96-VR]. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
4. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV [The civil code of Ukraine of January 16, 2003 № 435-IV]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
5. Pro sudovu praktyku u spravakh pro spadkuvannia: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 30 travnia 2008 r. № 7 [About court practice on cases of inheritance: the resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of May 30, 2008 № 7]. Available at: <http://www.scourt.gov.ua>.
6. Sprava № 2-3112/11 [Case № 2-3112/11]. Available at: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
7. Pro notariat: Zakon Ukrainy vid 2 veresnia 1993 r. № 3425-XII [About a notariate: The law of Ukraine of September 2, 1993 № 3425-XII]. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
8. Pro sudovu praktyku rozhlidu tsyvilnykh sprav pro spadkuvannia: lyst Vyschoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozhlidu tsyvilnykh i kriminalnykh sprav vid 16 travnia 2013 r. № 24-753/0/4-13 [About court practice of consideration of civil cases about inheritance: the letter of the Supreme specialized court of Ukraine on consideration of civil and criminal cases of May 16, 2013 № 24-753/0/4-13]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13>.
9. Pro poriadok posvidchennia zapovitiv i doruchen, pryvniuvanykh do notarialno posvidchenykh: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 chervnia 1994 r. № 419 [About an order of the certificate of the wills and powers of attorney equated to notarially certified: the resolution of Cabinet council of Ukraine of June 15, 1994 № 419]. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/419-94-%D0%BF>.
10. Pro zatverdzhennia Poriadku vchynennia notarialnykh dii posadovymy osobamy orhaniv mistsevoho samovriaduvannia: nakaz Ministerstva iustytzii Ukrainy vid 11 lystopada 2011 r. № 3306/5 [About the statement of the Order of commission of notarial actions by public officials of local government bodies: the order of the Ministry of Justice of Ukraine of November 11, 2011 № 3306/5]. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1298-11>.
11. Pro zatverdzhennia Poriadku vchynennia notarialnykh dii notariusamy Ukrainy: nakaz Ministerstva iustytzii Ukrainy vid 22 liutoho 2012 r. № 296/5 [About the statement of the Order of commission of notarial actions by notaries of Ukraine: the order of the Ministry of Justice of Ukraine of February 22, 2012 № 296/5]. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.
12. Sprava № 459/1891/14 [Case № 459/1891/14]. Available at: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
13. Sprava № 2-11/10 [Case № 2-11/10]. Available at: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
14. Sprava № 465/2602/13 [Case № 465/2602/13]. Available at: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
15. Pro sudovu praktyku rozhlidu tsyvilnykh sprav pro vyznannia pravochnykh nediyisnykh: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 6 lystopada 2009 r. № 9 [About court practice of consideration of civil cases about recognition of transactions invalid: the resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of November 6, 2009 № 9]. Available at: <http://www.scourt.gov.ua>.

Дякович М. М., Каблак П. І. Недійсність заповіту: цивільно-правовий аспект

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблем спадкового права, зокрема визначенню цивільно-правових аспектів визнання заповітів недійсними, застосуванню до них як загальних підстав визнання правочинів недійсними, так і спеціальних норм щодо визнання недійсними заповітів. У результаті цього дослідження та узагальнення судової практики з цих питань були вироблені певні пропозиції щодо вдосконалення законодавства в напрямі посилення охорони і захисту прав та інтересів осіб при спадкуванні за заповітом.

Ключові слова: спадкове право, принцип гарантування спадкових прав, спадкування за заповітом, свобода заповіту, недійсність заповіту, нікчемність заповіту.

Дякович М. М., Каблак П. И. Недействительность завещания: гражданско-правовой аспект

Аннотация. Статья посвящена исследованию проблем наследственного права, а именно определению гражданско-правовых аспектов признания завещаний недействительными, применения к ним как общих оснований признания сделок недействительными, так и специальных норм относительно признания недействительными завещаний. В результате

этого исследования и обобщения судебной практики по этим вопросам были обоснованы некоторые позиции относительно усовершенствования законодательства в направлении усиления охраны и защиты прав и интересов лиц (граждан) при наследовании по завещанию.

Ключевые слова: наследственное право, принцип гарантирования наследственных прав, наследование по завещанию, свобода завещания, недействительность завещания, ничтожность завещания.

Diakovych M., Kablak P. Invalidity of the Will: Civil and Legal Aspect

Annotation. The article is dedicated to the scientific research of the questions of inheritance law, in particular it touches the definition of civil – legal aspects of recognition of will as invalid, use of general grounds of invalidity of deeds, as well as special norms concerning invalidity of wills. As a result of this research and summary of judicial practice author introduced a number of legislative improvements concerning the strengthening of protection and defence of rights and interests in the field of inheritance under the will.

Key words: inheritance law, principles of inheritance rights guarantee, inheritance under the will, freedom of will, invalidity of will, worthlessness of will.